

Hrvatska u Istočnom pitanju

DRAGUTIN PAVLIČEVIĆ, *Hrvati i Istočno pitanje. Između „ostataka ostataka“ i „oživljene Hrvatske“*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2007, 604 str.

Istočno pitanje je pojam koji je postao frekventan u javnom diskursu u „dugom“ 19. stoljeću, tj. u vrijeme složenih modernizacijskih i nacionalno-integracijskih procesa koji obilježavaju strukturno razmeđe između onoga što običavamo nazivati „starijom poretkom“ (*ancien régime*) i suvremenoga svijeta. Iako se u načelu može povezati sa sukobima između Istoka i Zapada tijekom europske prošlosti općenito, pojam se u biti svodi na pitanje održivosti ili podjele osmanske države u dugom 19. stoljeću, a odnosi se ponajviše na sudbinu Jugoistočne Europe. Znanstvena i popularna literatura o Istočnom pitanju, nastala u različitim sredinama i na različitim jezicima, narasla je u posljednjih približno stoljeće i pol gotovo do nepreglednosti. Unatoč tomu, Istočno pitanje se još može slojevito istraživati, proučavati i kontekstualizirati te konceptualizirati, opisivati i objašnjavati s različitim stajališta. Jednom riječju, to je problematika koja je kao trajna inspiracija i nadalje otvorena za sve vrste intelektualnih preguća. Važna pretpostavka koja može potencijalno olakšati bilo kakvo inicijalno upuštanje u tu tematiku svakako je priručna sistematizacija najvažnijih spoznaja, a upravo je to na neki način nedostajalo suvremenoj hrvatskoj historiografiji.

Prihvativši se zadaće da sistematizira najvažnije spoznaje i tako popuni naznačenu prazninu u hrvatskoj historiografiji, povjesničar Dragutin Pavličević napisao je znanstveno-popularnu knjigu *Hrvati i Istočno pitanje*. Knjiga je izašla u Zagrebu 2007. na više od šestotinjak stranica, u izdanju Golden marketinga-Tehničke knjige i sunakladi Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu i Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar. Recenzenti su povjesničari Hrvoje Matković i Ive Mažuran.

Knjiga *Hrvati i Istočno pitanje* iz pera Dragutina Pavličevića sastoji se, nakon *Predgovora* (str. 9-12), od pet poglavlja: *I. Neke uvodne historiografske odrednice o Istočnom pitanju* (str. 15-46), *II. Istočno pitanje u europskim i svjetskim okvirima. Pregled (1566.–1923.)* (str. 47-164), *III. Osmanlijska agresija i obrana hrvatskoga prostora (1415. do 1593.)* (str. 165-234), *IV. Hrvati i Istočno pitanje od sisačke pobjede do mira u Svištovu (1593. do 1791.)* (str. 235-324) i *V. Hrvati o potrebi rješavanja Istočnog pitanja u 19. i u početku 20. stoljeća* (str. 325-550). Na kraju knjige nalaze se *Zaključna razmatranja o Istočnom pitanju* (str. 551-558), sažetak na engleskom jeziku (str. 559-563), popis ilustracija (str. 565-566), popis zemljovida (str. 567), izbor iz literature (str. 569-577), kazalo osobnih imena (str. 579-588), kazalo zemljopisnih pojmova (str. 589-602) i bilješka o autoru (str. 565-604).

U prvom poglavlju autor definira Istočno pitanje kao pojam, sagledava ga u prostoru i vremenu, daje pregled važnijih historiografskih i drugih radova o Istočnom pitanju, a bilježi i temeljne enciklopedijske i druge leksikografske natuknice o toj problematici.

U drugom poglavlju autor pregledno razmatra Istočno pitanje u europskim i svjetskim okvirima od zaustavljanja Osmanlija pod Sigetom 1566. do utemeljenja moderne Turske 1923. godine. Za razliku od drugih istraživača koji rođenje Istočnoga pitanja u klasičnom smislu obično prepoznaju u rusko-osmanskom miru u Kučuk-Kajnardžiju 1774. ili ga povezuju s početkom intenzivnijeg nadmetanja europskih sila oko baštine „bolesnika s Bospora“ u prvoj polovici 19. stoljeća, Pavličević ga povezuje s prvim porazima Osmanlija u drugoj polovici 16. stoljeća, imajući pritom na umu u prvome redu opsadu Sigeta 1566. i

bitku kod Lepanta 1571. godine. Ako znamo da je prvi habsburško-osmanski sporazum na ravnopravnoj osnovi zaključen 1547, ako znamo da su Osmanlije 1699. (nakon nepunog „stoljeća ravnoteže“ od sisačkoga boja 1593. do opsade Beča 1683) definitivno potisnuti iz Srednje Europe (nakon čega se u drugoj polovici 18. stoljeća Rusija kao svojevrsna prethodnica ostalim europskim silama počela učinkovitije uključivati u sukob koji je dotad imao dominantno habsburško-osmanski predznak), onda nije neuvjerljivo tumačenje da je Istočno pitanje jedinstven ciklus pojava čija se matrica, prepoznatljiva u postupnom uzmicanju Osmanlija iz Jugoistočne Europe, začinja u drugoj polovici 16. stoljeća. Dapače, ono u velikoj mjeri potiče na kompleksnije uživljavanje u naslovljenu problematiku jer ukazuje da ono što je u 19. stoljeću postalo europsko „pitanje“ u doslovnom smislu te riječi ima svoju pretpovijest. Drugim riječima, intenzivno nadmetanje europskih velesila oko osmanske baštine i postupna emancipacija balkanskih naroda u 19. stoljeću, o čemu je izravno ovisio opstanak ili propast osmanske države kao osnovni sadržaj Istočnoga pitanja, vjerojatno ne bi bili mogući na način na koji su se događali da tome nisu prethodila zbivanja koja su plimu osmanske ekspanzije što je u 16. stoljeću dosegla vrhunac polako vraćala njezinu ušću. Što se tiče završetka Istočnoga pitanja u klasičnome smislu, tu Pavličević kao i većina ostalih istraživača uzima 1923. godinu, povezanu s nestankom Osmanskog Carstva i nastankom Republike Turske, kao *terminus post quem non* Istočnoga pitanja.

Treće poglavlje posvećeno je osmanskoj agresiji i obrani hrvatskog prostora od prvih upada Osmanlija u hrvatske zemlje početkom 15. stoljeća preko krbavskog poraza 1493. do sisačke pobjede 1593. kao prekretnice u hrvatsko-osmanskom ratovanju. Razdoblje od prije Krbavske bitke do poslije bitke kod Siska okvirno čini prvih stotinjak godina u „dva stoljeća hrvatskoga plača“, da se slikovito poslužimo Vitezovićevim riječima, kada su Osmanlije bili u napadu a Hrvati u obrani, odnosno kada se hrvatski prostor, stiješnjen osmanskim pustošenjima i osvajanjima u „ostatke ostataka“ (*reliquiae reliquiarum*), tj. razmjerno uski pojas od Drave i Mure do sjevernoga Jadrana, jedva održavao kao europsko „predziđe“.

U četvrtom poglavlju riječ je o Hrvatima i Istočnom pitanju od sisačke bitke 1593. do svištovskoga mira 1791. godine. U tom poglavlju autor habsburško-osmanski „dugi rat“ (1593–1606) vrednuje kao „početak rješavanja Istočnog pitanja“, a Bečki ili Veliki rat za oslobođenje (1683–1699), nakon nekoliko desetljeća ravnoteže i kolebanja, ocjenjuje kao „prvi veći korak u rješavanju Istočnog pitanja“. Pritom razdoblje od bitke kod Siska do mira u Srijemskim Karlovcima okvirno tvori drugih stotinjak godina u dvovjekovnome hrvatsko-osmanskom ratovanju kada je, nakon dugotrajnih iskustava s „malim ratom“ na krajištima, došlo do prvoga obimnijeg povlačenja Osmanlija iz Srednje Europe, odnosno do silovitoga prodora Habsburgovaca u Jugoistočnu Europu, odakle su ubrzo bili istisnuti. Tada je i glavnina današnjeg teritorija Republike Hrvatske oslobođena od osmanske vladavine, a oblikovale su se i konture suvremenih hrvatsko-bosanskohercegovačkih granica, što je dovelo do toga da su i hrvatski staleži, nakon dugotrajne traumatiziranosti „turskim“ čimbenikom, bili uvelike prožeti trijumfalizmom koji je do krajnjih konzekvenci artikulirao Pavao Vitezović svojom koncepcijom o „oživljenoj Hrvatskoj“ (*Croatia rediviva*). No, nakon tih početnih uspjeha, rješavanje Istočnoga pitanja, u čemu su – smatra autor – i Hrvati imali udjela, zapalo je tijekom 18. stoljeća u teškoće, da bi mirom u Svištovu 1791. doživjelo „zastoj“ u europskome i „neuspjeh“ u hrvatskom kontekstu.

Predmet autorovih izvođenja u petom poglavlju jest razmatranje uloge Hrvata u glašavanju potrebe rješavanja Istočnoga pitanja tijekom 19. i na početku 20. stoljeća. Posebnu pozornost autor poklanja istaknutim Hrvatima koji su se bavili Istočnim pitanjem

u rasponu od Hrvatskoga narodnog preporoda do aneksije Bosne i Hercegovine. Nakon što je već kod Draškovića, Mihanovića i ostalih „iliraca“ detektirao određene konotacije vezane uz problematiku Istočnoga pitanja, Pavličević tvrdi da je još Metel Ožegović 1842. u Habsburškoj Monarhiji ukazivao na potrebu da se pokrene rješavanje Istočnoga pitanja. Nadalje, Istočnim su se pitanjem u Hrvatskoj bavili Imbro Ignjatijević Tkalac, Franjo Rački, Narodna stranka, Eugen Kvaternik, Hrvatski sabor, Ante Starčević, Mihovil Pavlinović, istarski Hrvati, Stjepan Radić, Ferdo Šišić i dr. Jedan od spomenutih, Eugen Kvaternik, objavio je 1868. fragment-knjigu *Istočno pitanje i Hrvati*, a Pavličević u Predgovoru navodi da ga je taj naslov na osobit način privukao i inspirirao kad je razmišljao o naslovu vlastite knjige. Veći dio teksta u petom poglavlju koncentriran je oko pojedinih ličnosti iz hrvatske povijesti ili događaja poput okupacije Bosne i Hercegovine u doba Istočne krize 1870-ih kada su određena stajališta o Istočnom pitanju zauzeli čak i istarski Hrvati. Pritom se uglavnom radi o priložima koje je autor tijekom proteklih desetljeća napisao i objavio u različitim časopisima i drugim publikacijama, a u knjizi ih je djelomično preradio i objedinio pridodavši i neke teme o kojima ranije nije pisao.

Osnovna je autorova teza da su Hrvati, nakon što su u ranome novom vijeku kao habsburški (i mletački) podanici povremeno i s oružjem u ruci pridonosili postupnu „rješavanju“ Istočnoga pitanja, mogli u 19. i na početku 20. stoljeća još samo razmišljati o Istočnom pitanju kao o fenomenu te pisanom ili izgovorenom riječju stalno isticati potrebu da se to pitanje riješi. Međutim, nisu se mogli djelatnije uključiti u njegovo rješavanje, pogotovo ne u hrvatskom interesu jer su se odluke vanjskopolitičke naravi u habsburškome imperiju donosile na razinama koje su uvelike nadilazile hrvatske kompetencije i objektivne mogućnosti. Gotovo jedini eksplicitniji pokušaj da se „službena Hrvatska“, kako je naziva Pavličević, izravnije uključi u rješavanje Istočnoga pitanja bio je onda kada je Hrvatski sabor u adresi vladaru 1878. preporučio da se ustrojstvo Bosne i Hercegovine pod austrougarskom upravom postupno uredi na način da se stečena pokrajina može pripojiti Trojednoj kraljevini u njezinu državnopravnom odnosu prema Ugarskoj, no on završio je tako da je Franjo Josip prekorio sabornike zbog prekoračenja ovlasti jer vanjski poslovi prema Austro-ugarskoj i Hrvatsko-ugarskoj nagodbi nisu bili u hrvatskoj nadležnosti. Pritom autori koji su pisali o tome, pa tako i Pavličević, pomalo gube iz vida činjenicu da je taj isti Franjo Josip u svojoj krunidbenoj zavjernici 1867. prisegnuo, između ostaloga, na sljedeće: „Sve one strane i pokrajine Ugarske i posestrimi joj kraljevinah, što su već natrag stečene, pa i one, što će božjom pomoćju odsele biti natrag pribavljene, pripojit ćemo u smislu krunidbene Naše zakletve rečenoj zemlji i posestrimi joj kraljevinam“. Budući da su zapadni dijelovi današnje Bosne u srednjem vijeku bili dio Hrvatskoga kraljevstva, budući da su ti predjeli pod osmanskom vladavinom bili poznati kao „Turska Hrvatska“, budući da su ugarsko-hrvatski vladari u razvijenom srednjem vijeku bili i kraljevi „Rame“, a taj su naslov kasnije preuzeli Habsburgovci pa ga je nosio i Franjo Josip, hrvatski su staleži, a kasnije i građanski prvaci, polagali „virtuelna prava“ na Bosnu. Stoga je Hrvatski sabor, budući da je spomenuta krunidbena zavjernica Franje Josipa bila verificirana i u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, imao u teoriji dovoljno elemenata ili, kako se 1908. izrazio Stjepan Radić, „živo“ pravo da postavi na dnevni red pitanje Bosne i Hercegovine, ali time u praktičnom smislu nije mogao postići ništa jer su odnosi snaga u dvojnoj monarhiji bili takvi da hrvatska politika nije mogla integritirati čak ni one dijelove hrvatskoga prostora, npr. Dalmaciju, na koje je polagala konkretnija i znatno potkrjepljenija prava.

Ima u Pavličevićevoj knjizi *Hrvati i Istočno pitanje* i misli o kojima bi se zacijelo moglo raspravljati s različitih polazišta. Tako on u podnaslov knjige unosi konstrukciju

„Između ‘ostataka ostataka’ i ‘oživljene Hrvatske’“, iako u knjizi nastoji „pokriti“ znatno šire razdoblje negoli vrijeme od 16. do kraja 17. stoljeća na koje se najizravnije odnose ti pojmovi, a najopsežnije poglavlje u knjizi, peto, posvećeno je zapravo 19. i početku 20. stoljeća. Njegov izraz „osmanlijsko-vlaška agresija“, koji objašnjava poopćenom tvrdnjom da „bez Vlaha osmanlijske provale ne bi bile toliko efikasne“, nedovoljno je izdiferenciran. Činjenica je da su se Vlasi pojavljivali u različitim aranžmanima, gotovo podjednako i na osmanskoj i na habsburškoj strani „ničije zemlje“, da je bilo različitih prigovora na neke manifestacije njihova ponašanja u raznim vremenskim i prostornim kontekstima, ali poznati izvori iz vremena hrvatsko-osmanskoga ratovanja neusporedivo više govore o nevoljama zbog „biesnih Turakah“ kako su se izrazili hrvatski staleži 1527. prigodom cetinskoga izbora Ferdinanda Habsburškog za hrvatskoga kralja. I Marulić je spjevao *Molitvu suprotiva Turkom*, a Vramec primijetio da „pod Zagrebom Turci robiše i Savu pregaziše“, dok u zapisniku Hrvatskog sabora iz 1663. stoji da je „Turčin“ daleko „najljubi neprijatelj imena kršćanskoga“ itd. Te i srodne neizdiferenciranosti u, inače, solidnome tekstu mogu samo izazvati nedoumice, pa nisu osobito preporučljive ako ih se konzekventnije ne protumači.

Unatoč manjim opaskama koje joj struka potencijalno može uputiti, knjiga *Hrvati i Istočno pitanje* Dragutina Pavličevića nudi zadovoljavajuće znanje o temi i primjerenu uporabu stručne terminologije. Podaci i primjeri odgovaraju naslovu i sadržaju, iznose se na jasan način i ukazuju na razumijevanje povijesnoga gradiva. Tekst je koherentan, analiza postoji na pristojnoj razini, a deskripcija je primjerena. Promjene, uzroci i posljedice objašnjavaju se jezgrovito, a objašnjenja i argumenti su dobro organizirani i povezani. „Bez razumijevanja ove problematike ne može se shvatiti sva složenost i dubina hrvatskih nacionalnih integracija pa ni suvremene kontroverze“, stoji na ovitku knjige koja obrađuje Istočno pitanje s posebnim osvrtom na mjesto i ulogu Hrvata u njemu. Osim što tematizira nešto što uvelike pripada prošleme svršenom vremenu, knjiga je pomalo i aktualna jer Balkan još nije sasvim prestao biti potencijalno „bure baruta“, a nisu ni svi zapetljani čvorovi u Jugoistočnoj Europi dokraja razriješeni. Stoga se s podosta pouzdanja može reći da će ovaj cjeloviti prikaz Istočnoga pitanja korisno poslužiti stručnjacima kao priručna sistematizacija potrebnih spoznaja, a privući će zasigurno i pažnju šire čitateljske javnosti.

Željko HOLJEVAC

Ilustrirana povijest odijevanja zapadne civilizacije

John Peacock, Povijest odijevanja na Zapadu. Od antičkog doba

do kasnog dvadesetog stoljeća, Zagreb:

Golden marketing – Tehnička knjiga, 2007, 224 str.

Knjiga *Povijest odijevanja na Zapadu. Od antičkog doba do kasnog dvadesetog stoljeća*, autora Johna Peackocka objavljena je 2007. godine u izdanju zagrebačkog izdavača Golden marketing – Tehnička knjiga. Prevela ju je Ljiljana Šućur-Perišić. Izvornik je

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 40

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 FF press

ZAGREB 2008.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 40

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u prosincu 2008. godine

Naklada

400 primjeraka

